

Історія держави і права України. Підручник

У підручнику висвітлюються історія права, суспільно-політичний, державний лад України з найдавніших часів і до сьогодення – їх основні етапи, закономірності та особливості розвитку. Вивчаються досвід вітчизняного державо- і правотворення, його традиції.

Порівняно з попереднім (1-м) виданням підручника, яке побачило світ у 2021 р., оновлене видання доповнено новими науковими розробками автора з різних тем, додано підсумкові висновки до викладеного в підручнику матеріалу.

Розрахований на студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів та викладачів, читачів, які цікавляться історією держави і права України.

В. М. Єрмолаєв

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

Підручник

2-ге видання, доповнене та розширене

Харків
«Право»
2025

Рецензенти:

О. В. Петришин – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

В. В. Рум'янцеv – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

*Рекомендовано до опублікування науково-методичною радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 3 від 23 червня 2020 р.)*

Єрмолаєв В. М.

Є74 Історія держави і права України : підручник / В. М. Єрмолаєв. – 2-ге вид., допов. та розшир. – Харків : Право, 2025. – 496 с.

ISBN 978-617-8602-41-3

У підручнику висвітлюються історія права, суспільно-політичний, державний лад України з найдавніших часів і до сьогодення – їх основні етапи, закономірності та особливості розвитку. Вивчаються досвід вітчизняного державо- і правотворення, його традиції.

Порівняно з попереднім (1-м) виданням підручника, яке побачило світ у 2021 р., оновлене видання доповнено новими науковими розробками автора з різних тем, додано підсумкові висновки до викладеного в підручнику матеріалу.

Розрахований на студентів юридичних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів та викладачів, читачів, які цікавляться історією держави і права України.

УДК 340.15(477)(075)

© Єрмолаєв В. М., 2021

© Єрмолаєв В. М., доповнення, розширення, 2025

© ТОВ «Видавничий дім «Право», 2025

ISBN 978-617-8602-41-3

Зміст

Вступ	7
-------------	---

Розділ 1

Становлення і розвиток держави і права Київської Русі (VI – перша половина XI ст.)	13
§ 1. Стародавні джерела права і держави на території сучасної України (середина I тис. до н. е. – V ст. н. е.)	13
§ 2. Виникнення державності східних слов'ян. Утворення держави Київська Русь	22
§ 3. Суспільний лад	27
§ 4. Державний лад	30
§ 5. Право Київської Русі	35
Контрольні питання	51

Розділ 2

Держава і право Київської Русі в період феодальної роздробленості. Галицько-Волинська держава (XI–XIV ст.)	52
§ 1. Загальна характеристика періоду	52
§ 2. Суспільний лад	56
§ 3. Державний лад	58
§ 4. Основні риси права	64
Контрольні питання	67

Розділ 3

Українські землі під владою Польщі, Литви та Речі Посполитої (кінець XIV – перша половина XVII ст.)	68
§ 1. Колонізація українських земель	68
§ 2. Суспільний лад	72
§ 3. Державний лад	80
§ 4. Право	98
Контрольні питання	108

Розділ 4

Створення української національної держави (друга половина XVII ст.)	109
§ 1. Національна революція середини XVII ст. Становлення Козацької держави (1648–1654)	109
§ 2. Формування української національної держави в 1648–1654 рр.	112

§ 3. Перехід України під протекторат російського царя	124
§ 4. Українська держава в 1654–1657 рр.	132
§ 5. Автономія України в умовах Руїни	139
§ 6. Право.....	151
Контрольні питання	161

Розділ 5

Україна у XVIII ст.	162
§ 1. Суспільний лад	162
§ 2. Державний лад	166
§ 3. Право	178
§ 4. Суспільно-політичний лад і право на західноукраїнських землях (друга половина XVII – XVIII ст.)	195
Контрольні питання	203

Розділ 6

Україна наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.	204
§ 1. Суспільний лад	204
§ 2. Державний лад	209
§ 3. Право	212
§ 4. Суспільно-політичний лад і право на західноукраїнських землях.....	218
Контрольні питання	224

Розділ 7

Україна в складі Росії та Австро-Угорщини (друга половина XIX – початок XX ст.)	225
§ 1. Суспільний лад	225
§ 2. Державний лад	233
§ 3. Право	252
§ 4. Суспільно-політичний лад і право на західноукраїнських землях	267
Контрольні питання	276

Розділ 8

Українська державність у 1917–1920 рр.	277
§ 1. Українська Центральна Рада. Державний лад і право Української Народної Республіки	277
§ 2. Державний лад і право Української держави в 1918 р.	295
§ 3. Державний лад і право Української Народної Республіки доби Директорії	302
§ 4. Державний лад і право ЗУНР	310

§ 5. Радянська державність і право в Україні	322
Контрольні питання	336

Розділ 9

Радянська Україна періоду НЕПу (1921–1929)	337
§ 1. Нова економічна політика та її законодавче оформлення	337
§ 2. Суспільний лад.....	341
§ 3. Державний лад	345
§ 4. Право	350
Контрольні питання	358

Розділ 10

Держава і право в Україні періоду становлення тоталітаризму в СРСР (1929–1939)	359
§ 1. Суспільний лад.....	359
§ 2. Зміни в державному ладі УСРР	361
§ 3. Конституція УРСР 1937 р. Система державних органів	365
§ 4. Державність і право на західноукраїнських землях у міжвоєнний період (1918–1939).....	371
§ 5. Право.....	375
Контрольні питання	381

Розділ 11

Держава і право України в роки Другої світової війни (1939–1945)	382
§ 1. Здобутки і втрати українського народу у війні	382
§ 2. Органи державної влади й управління СРСР та УРСР	387
§ 3. Зміни в праві в роки війни	395
Контрольні питання	406

Розділ 12

Держава і право в Україні (1945–1990).....	407
§ 1. Суспільний лад	409
§ 2. Державний лад	415
§ 3. Право	425
Контрольні питання	437

Розділ 13

Держава і право України на сучасному етапі (1991–2020)	438
§ 1. Початок розбудови незалежної України	438

§ 2. Конституційний процес в Україні	448
§ 3. Правоохоронна система	453
§ 4. Розвиток законодавства	464
Контрольні питання	486
Висновки	487
Основні джерела і література	494

Вступ

11 років тому, у 2014 році, російська федерація почала анексію українського Криму та захоплення частин Донецької та Луганської областей України. 24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабне військове вторгнення в Україну.

В умовах загарбницької війни росії проти України російська пропаганда та публічні виступи президента рф все частіше ставлять під сумнів легітимність історичних кордонів між Росією та Україною, а також формування та існування України як незалежної держави.

Друге видання підручника доповнено посиланнями на нові наукові праці автора, зокрема монографії, статті та тези доповідей, майже до всіх розділів видання 2021 року. Це зроблено з метою забезпечення максимально об'єктивного та неупередженого висвітлення зародження та розвитку державності у східних слов'ян, а також основних етапів їхнього вдосконалення аж до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України у 2022 році.

У системі юридичних наук і навчальних дисциплін історія держави і права України започатковує знання про досвід вітчизняного державо- і правотворення, необхідний і важливий для майбутнього правознавця, цікавий для допитливого читача. Адже ці історичні знання мають допомогти у вирішенні сучасних проблем державо- і правотворення, врахувати досвід і уроки минулого.

Як і будь-яка наука та навчальна дисципліна, історія держави і права України має свій предмет і методологію. Її *предметом* є історія виникнення, функціонування й розвитку різних форм держави, державних режимів та правових систем на території України, вивчення досвіду вітчизняного державо- і правотворення.

Історія держави і права України має свою методологію, яка визначає основні підходи, принципи та методи вивчення історико-правових явищ.

Методологію (від *метод* і грец. *логос* – вчення, теорія пізнання) історії держави і права України становлять *теорія пізнання, сукупність принципів і методів* наукового дослідження, додержання яких забезпечує правдиве та неупереджене відображення минулого. *Теорія пізнання* історії держави і права – система основних ідей, форма наукового знання про державо- й правотворчі процеси, сукупність законо-

мірностей їх розвитку, узагальнення минулого досвіду. Для цієї науки і навчальної дисципліни важливе значення в дослідженні й відображенні її предмета мають такі загальнонаукові методологічні принципи, як *діалектики*, *історизму*, *об'єктивності*, *системності* і *соціального виміру* держави і права.

Додержання принципу *діалектики* (від грец. – мистецтво вести бесіду, міркувати) передбачає здійснення дослідження і відображення історичного процесу зародження, розвитку державно-правових явищ у всій реальній складності й суперечливості, виявлення закономірностей і особливостей, логіки державо- і правотворення, суспільно-політичного життя та їх наслідків.

Принцип *історизму* вимагає вивчення й відображення державно-правових явищ, державних органів і правових інститутів, що діяли на території України, їх етапів розвитку, причин трансформації та змін відповідно до конкретно-історичних обставин. Додержання принципу історизму дозволяє врахувати конкретно-історичні умови, геополітичні впливи на державність і право в Україні, боротьбу українського народу за утвердження власної суверенної державності на її території. Історичний аналіз держави і права неможливий поза часовими вимірами.

Принцип *об'єктивності* передбачає розгляд історії держави і права України, історичних державно-правових явищ неупереджено, без політичної кон'юнктури, ідеологічних уподобань чи поглядів, з урахуванням як позитивних, так і негативних наслідків. Підміна принципу об'єктивності у радянські часи спотворила історію держави і права України, а її цілеспрямована фальсифікація подається і в нинішніх російських підручниках з історії держави і права росії та зарубіжних країн.

Принцип *системності* вимагає розглядати історію держави і права як розвиток складної та цілісної державно-правової системи. Кожна складова цієї системи (державна в цілому, органи влади і управління, судові і правоохоронні органи, джерела, галузі, інститути права) також є певною системою. Без урахування взаємозв'язку та взаємозумовленості розвитку державно-правових явищ, уявлення про історію держави і права України буде неповним, фрагментарним і недостовірним.

Соціальний вимір держави і права дозволяє оцінювати їх з позиції інтересів народу, загальнолюдської моралі. Діяльність правителів, органів влади й управління, судових і правоохоронних органів, розви-

ток джерел, інститутів та норм права потрібно оцінювати лише в гуманітарному вимірі, з позиції загальнолюдських цінностей. Ідеалом українського народу завжди була і є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Цей ідеал нині втілено в нормах Конституції України.

Найбільш вживаними *методами* вивчення й висвітлення історії держави і права України є *історичний, логічний, порівняльно-історичний* та *юридико-догматичний*.

Історичний метод передбачає конкретно-історичний аналіз певного етапу розвитку суспільства, державно-правових явищ, державних органів і правових інститутів, що діяли на території України, врахування історичних умов і обставин їх функціонування.

Логічний метод охоплює різні прийоми (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація та типологія) та вимагає досліджувати ті самі феномени держави і права в їх логічній послідовності, розкривати причинно-наслідкові зв'язки, історичну логіку державо- та правотворення. Він передбачає рух від конкретного до абстрактного і навпаки. Цей метод цінний тим, що дає змогу лаконічно визначити складну і різноманітну природу державно-правових явищ. Він позбавляє потреби в надмірному описі деталей і сприяє кращому розумінню юридичної науки, законодавства та механізмів правозастосування. При цьому у вивченні й висвітленні вказаних процесів історичний і логічний методи використовуються у їх діалектичній єдності.

Порівняльно-історичний метод застосовується для порівняння вітчизняних державно-правових явищ, державних органів, а також правових інститутів з іншими країнами чи часами для їх змістовної та об'єктивної оцінки, виявлення схожості, тотожності чи відмінності порівнюваних одночасних чи різночасових об'єктів. Будучи досить ефективним інструментом спеціально-наукового пізнання, цей метод передбачає такі форми зіставлення історико-правових об'єктів, як: синхронне та діахронне порівняння; описове, прикладне та контрастивне порівняння; порівняння на мікро-, мезо- та макрорівні тощо.

Юридико-догматичний метод – спосіб юридичного пізнання матерії чинного в Україні права, а також діючого державного життя в період, що вивчається, важливий для аналізу нормативно-правових та політичних актів, їх змісту. Такий аналіз дозволяє вирізнити їх правовий зміст серед політичного, ідеологічного тощо.

Слід зазначити, що використання, слідування методологічним принципам і методам виключає їх вибірковість, тобто не можна слідувати одним, ігноруючи інші, що неодмінно призведе до спотворення історичної дійсності.

Оскільки історія держави і права України як наука і навчальна дисципліна є історичною й юридичною одночасно, слід обумовити її спорідненість із цими науками. Як історична наука вона є важливою частиною загальної історії України і світу. Тому підручник містить основні відомості, аналіз і оцінки найважливіших подій в історії держави і права України з найдавніших часів до сьогодення. Його метою є збагатити знання студентів, читаючої молоді передусім з досвіду вітчизняного державотворення, його уроків, сприяти їх правовому, демократичному і патріотичному вихованню, формуванню в них високих моральних і правових цінностей. Засади історичного досвіду мають допомогти юристу і громадянину мати чітку громадянську позицію, краще розумітися у суспільно-політичному і державно-правовому житті країни, у діючому праві, брати активну участь у сучасному вітчизняному державотворенні.

Як наука і юридична навчальна дисципліна історія держави і права України є однією з фундаментальних державно-правових наук і дисциплін. Близькими до неї є самостійні курси історії вчень про право і державу, теорія права і держави. Перша з них вивчає і висвітлює виникнення й розвиток політико-правових ідей, концепцій, вчень, теоретичних знань про державу, право, політику. Іншими словами – це історія загальної теорії держави і права, історичне правознавство. Теорію ж (від грец. *theoria* – висновок) права і держави складає система наукових знань про їх об'єктивні властивості, загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування державно-правових явищ. Історія держави і права використовує ці узагальнені знання, водночас збагачує конкретний державно-правовий матеріал для таких узагальнень. Вона вивчає політичні та правові інститути аж до сьогодення і стикається із нинішнім державно-правовим життям, чинним правом, допомагає зрозуміти їхню сутність, помилки і переваги. Незнання минулого ставить під загрозу належно діяти в майбутньому. Адже історико-правова наука, вивчаючи й узагальнюючи досвід минулого, виконує також і прогностичну функцію, сприяє уникненню повторення помилок.

Періодизація історії держави і права України має важливе значення для навчального курсу – вона дозволяє осмислити історичний шлях українського народу, послідовність і зміст його окремих етапів, державно-правових подій та форм, функціонування держави і права. Вивчення загальних законів виникнення, розвитку й змін типів та форм держави і права, особливостей функціонування державних установ та інститутів права в конкретних історичних умовах України дає підстави запропонувати періодизацію курсу, вказану в «Змісті» підручника.

Історіографія історико-правової науки – це історія її дослідження. Перші відомості про стародавню людність на території сучасної України містять твори античних і візантійських авторів, ранньосередньовічні європейські й арабські хроніки. Починаючи з «Історій» давньогрецького автора Геродота, візантійського історика Прокопія Кесарійського, перших літописців Київської Русі, ми довідуємось про історію слов'ян, витоки державності в них та її розквіт. У середні віки про Україну писали європейські мандрівники Е. Лясота, Г. Боплан та ін., у XVIII ст. – козацькі літописи С. Величка, Г. Граб'янки.

Наукову історіографію української держави і права започаткувала «Історія Русів» невідомого автора (90-ті роки XVIII ст.). Вперше використано архівні джерела у фундаментальній 4-томній праці «Історія Малої Росії» Д. Бантиш-Каменського (1822 р.). Важливі сторінки української політичної історії, її діячів відтворив у своїх працях М. Костомаров. Значна робота з публікації правових пам'яток, вивчення історії українського права виконувалася на історико-філологічних та юридичних факультетах університетів Києва, Одеси, Харкова професорами М. Іванишиним, Ф. Леонтовичем, М. Владимирським-Будановим, В. Антоновичем, М. Максимейком.

М. Грушевський – родоначальник української історичної школи, творець новітньої концепції суспільної історії України – виклав її у капітальній праці «Історія України-Руси» (1898–1936 рр.) у 12-ти книгах. Під його керівництвом в Академії наук досліджувалася не тільки історія української держави, а й історія українського права. Значний внесок у розвиток української історико-правової науки зробила «Комісія для виучування історії західноруського і українського права ВУАН» (1919–1934 рр.). Вагомий внесок у дослідження історії держави і права України зробили вчені української діаспори Д. Дорошенко,

Р. Лашенко, О. Оглоблін, Л. Окіншевич, Н. Полонська-Василенко, С. Шелухін, В. Юрченко, А. Яковлів та ін.

У 60–80-ті рр. ХХ ст. були опубліковані фундаментальні праці Інституту історії держави і права УРСР. Зважаючи на гостру потребу в нових історико-правових дослідженнях, нині цю тематику активно вивчають науковці Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія», юридичних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Міжрегіональної Академії управління персоналом та ін.

Мета підручника – розкрити основний зміст історії державо- і правотворчих процесів в Україні. Автор прагне подати неупереджену картину минулого, допомогти читачеві й спонукати його до власного аналізу викладеного матеріалу та історичних джерел, самостійних висновків на основі їх вивчення.

Наскільки важливе й потрібне для майбутніх юристів, правознавців вивчення історії держави і права України? Потрібно знати історію і традиції вітчизняного державотворення, щоб враховувати і використовувати в практичній і просвітницькій роботі його здобутки та уроки, уникати повторення колишніх помилок; величезний досвід правотворення, його закономірності й уроки, вітчизняні джерела права. Лише їх знання допоможуть успішно діяти в державно-правовій реальності на користь соціальної і правової державності, взірців демократії, захисту прав і свобод людини.

Таким чином, запропонований підручник має допомогти студентам, викладачам, науковцям, державним діячам та всім зацікавленим у поглибленому вивченні та засвоєнні історії держави і права України як основи історико-правової та професійної соціалізації майбутніх юристів, залучення їх до утвердження верховенства права у демократичній державі, а також сприяти патріотичному вихованню студентської молоді.

Автор підручника завжди зберігає світлу пам'ять про своїх вчителів – професорів І. П. Сафронову, А. Й. Рогожина, М. М. Страхова, які зацікавили і долучили автора до історико-юридичної науки і кому він із вдячністю присвячує цей підручник.

Розділ 1

Становлення і розвиток держави і права Київської Русі (VI – перша половина XI ст.)

§ 1. Стародавні джерела права і держави на території сучасної України (середина I тис. до н. е. – V ст. н. е.)

В Україні нині діє конституційний принцип верховенства права. Дії цього принципу передувала багатомісячна історія права і держави. Що виникло раніше – держава чи право? Яка передісторія української державності?

У радянські часи така постановка питання взагалі була неможливою, адже відповідно до марксистсько-ленінської теорії єдиним джерелом права є держава. А право – це «піднесена до закону воля економічно і політично панівного класу, зміст якої визначається матеріальними умовами життя цього класу». Отже, право виникає з розподілом суспільства на ворожі класи і кожний клас, в руках якого зосереджена державна влада, вивисує свою волю в закон. Такий радянський класовий підхід до держави і права ігнорував їхню юридичну природу, визначав право похідним і вторинним щодо держави і не передбачав її перетворення на правову, соціальну і демократичну.

Найдавніша людина сучасного типу з'явилася на території України, як доводять археологічні розкопки на Закарпатті, Донбасі, Дністрі, близько 1 млн років тому. Тисячоліттями і століттями люди жили в умовах первіснообщинного родового ладу, займалися мисливством, рибальством, поступово перейшли до відносно осілого способу життя, розведення худоби і землеробства, ремесел (IV – II тис. до н. е.). Суспільні відносини в родах і племенах здавна регулювалися нормами моралі й укорінених звичаїв, відповідно до уявлень про справедливість. Це була найдавніша, **первісна форма права, початок правоутворення** («дозаконодавче, звичаєве право»).

Навчальне видання

Єрмолаєв Віктор Миколайович

Історія держави і права України

Підручник

2-ге видання, доповнене та розширене

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 31.03.2025. Формат 60×90/16.
Ум. друк. арк. 31. Обл.-вид. арк. 28. Тираж 100 пр. Зам. № 292

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20, (063) 254-50-84

Вебсайт: <https://pravo-izdat.com.ua>

E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

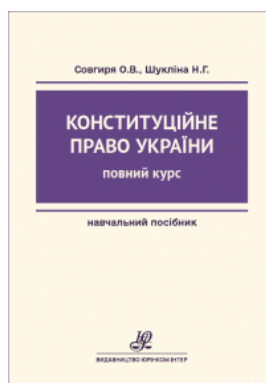
Виготовлено ТОВ «Промарт»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5748 від 06.11.2017

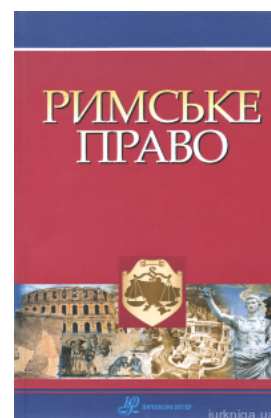
Книги, які можуть вас зацікавити

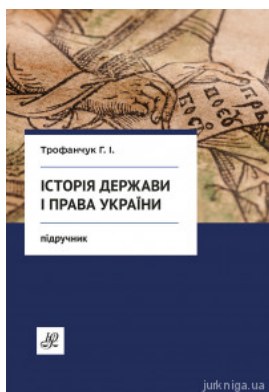
Правила дорожнього руху України 2026

Конституційне право України. Повний курс

Римське право

Історія держави і права України

Історія держави і права зарубіжних країн

Історія держави і права України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів

Перейти до галузі права
Історія держави та права

[Перейти на сайт →](#)